

בית מקרא

כתב-עת לחקר המקרא ועולמו
כרך סז (תשפ"ב), חוברת א

מיסודו של
המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים

ספר דברים
ומקומו בתורה וביצירה
הדויטרונומיסטית

בעריכת
טליה סוצקובר

מוסד ביאליק • ירושלים

העורכת
דלית רום-שילוני

המערכת
שמואל אחיטוב, גרשון בריץ, דוד גלעד, משה גרסיאל, שמואל ורגון,
איתמר כסלו, לאה מזור, נועם מזרחי, גילי שופק

עורכת המדור לביקורת ספרים
גילי שופק

מרכזת המערכת
גאולה כהן

הנחיות לכתיבת מאמרים ולמשלוח ספרים לביקורת
www.bialik-publishing.co.il/beit-mikra

כתובת המערכת והכתובת למנויים
מוסד ביאליק (מדור ההפצה), ת"ד 92, ירושלים 91000
www.bialik-publishing.co.il

החוברת רואה אור בסיוע

ISSN: 0005-979X

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים

האיור על הכריכה:
דב' א' 1. תנ"ך ליסבון. כתב-יד מעוטר משנת רמ"ג – 1482.
מעשה ידי שמואל אבן-מוסא מליסבון. באדיבות הספרייה הבריטית, לונדון

הפקה: גאולה כהן
סדר ועימוד: אירית נחום
עיצוב עטיפה: תחיה רוזנטל

תוכן העניינים

טליה סוצקובר ודלית רום-שילוני	דבר העורכות / 5
אלכסנדר רופא	ספר דברים וחומר המורשה שבו / 9
אסנת ברתור	מהלכים רטוריים ותגובות מחוקק בחקיקה הדבריימית / 14
פרנק פולק	השיח בספר דברים: סיפורת, דרשה ותחיקה / 42
יעל שמש	ייצוגן ומעמדן של נשים בספר דברים / 96
ברוך יעקב שורץ	התורה והשירה בדברים לא וסוף ימי משה בארבעת המקורות / 130
גרשון גליל	היצירה הדויטרונומיסטית: היקף ומבנה ספרותי / 172

ביקורת ספרים

יסכה זימרן	יאיר הופמן, מיכה (מקרא לישראל), עם עובד ומאגנס, תל-אביב וירושלים 2017, 377 עמודים / 195
מרים סקלרץ	יאיר האס, פירוש ר' אברהם אבן עזרא לישעיהו: פרקים מ-סו, מהדורה מדעית מבוארת בליווי חילופי גרסאות מכל כתבי היד והדפוס הראשון, מראי מקומות ומבוא, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תש"ף, 358 עמודים / 208
עדי אמסטרדם	משה אקשטיין, תנ"ך שרואים מכאן: האם העברית שלנו מבינה את התנ"ך?, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשפ"א, 231 עמודים. פתח דבר: ד"ר רוביק רוזנטל / 215

ספרים שנתקבלו במערכת / 223

תקצירי המאמרים באנגלית / 5*

המשתתפים בחוברת

החוג למקרא, אוניברסיטת תל אביב talist@tauex.tau.ac.il	ד"ר טליה סוצקובר
החוג למקרא, האוניברסיטה העברית בירושלים alexander.rofe@mail.huji.ac.il	פרופ' אלכסנדר רופא
החוג למקרא, אוניברסיטת תל אביב bartoras@tauex.tau.ac.il	ד"ר אסנת ברתור
החוג למקרא, אוניברסיטת תל אביב frankha@tauex.tau.ac.il	פרופ' פרנק פולק
המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן Yael.Shemesh@biu.ac.il	פרופ' יעל שמש
החוג למקרא, האוניברסיטה העברית בירושלים schwartz@mail.huji.ac.il	פרופ' ברוך שורץ
החוג למקרא, אוניברסיטת חיפה ggalil@univ.haifa.ac.il	פרופ' גרשון גליל
המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן Yisca.Zimran@biu.ac.il	ד"ר יסכה זימרון
מכללת אורות ישראל והאקדמית חמדת miryamsk@orot.ac.il	פרופ' מרים סקלרץ
החוג ללשון, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין adiamsterdam@fastmail.fm	ד"ר עדי אמסטרדם

דבר העורכות

ספר דברים: הרכבו הלשוני והרעיוני ומקומו בספרות התורה וביצירה הדויטרונומיסטית

ספר דברים העומד במרכז של חוברת נושאת זו של "בית מקרא", משמש נושא לעיון, מחקר ופולמוס בקרב חוקרי מקרא בארץ ובעולם, למן ראשית המאה התשע-עשרה ועד היום. את העיסוק הפורה והמתמשך בספר דברים ניתן לתלות בכך שהוא כולל שורה של תופעות ייחודיות הן מצד התוכן והרעיון והן מצד הלשון והסגנון. אין עוד ספר מקראי שמכריז על כך שהמידע שהוא מעביר, כבר סופר בעבר, וכי הוא מביא את הדברים בשנית (דב' א 1-6; ד 10-15; יז 18). תופעה ייחודית זו מזמינה את הקוראים לערוך השוואות בין כתובים מקבילים בתוך ספרות התורה, כשם שיש לה השלכות מרחיקות לכת על הבנה של תהליכי העריכה של טקסטים מקראיים ומסירתם, קרי, על הבנת תהליך גיבוש התורה ובמידה רבה גם גיבוש חטיבות נביאים וכתובים. מצד התוכן, ספר דברים משקף עידן תיאולוגי חדש בישראל, בקראו לרכז את הפולחן למקום אחד, אל המקום אשר יבחר ה' לשים את שמו שם. הקשר הספרותי שנמצא, מאז גילוייו של דה וטה, בין רפורמת יאשיהו (מל"ב כב – כג) – המעמידה במרכז את מציאת "ספר התורה" – לבין ספר דברים, ממשיך לשמש עוגן היסטורי להבנת זמן חיבורו של הספר. ואי אפשר בלי לומר מילה נוספת על המונח "ספר התורה" הנקשר לספר דברים ולספרות הדויטרונומיסטית, ואשר נבדל מספר הברית (שמות כא – כג), המיוחס על פי רוב למקור האלוהיסטי (ס"א). הקשר בין ס"א לס"ד (D) הינו סוגיה הנתונה בהתפתחות מתמדת, והיא עולה גם בחוברת זו. נוסף על התופעות המיוחדות האלה הקשורות בספר דברים ואשר מושכות אליו מעיינים רבים, גם סגנונו הלשוני האופייני של הספר מהווה כר פורה לחקירה ולעיון. מטבעות לשון מספר דברים הועברו אחרי כן ליצירה הדויטרונומיסטית, שנכתבה בהשראתו, ולספר ירמיה, ואם כן, השפעתו הלשונית והרעיונית מהדהדת בכתובים רבים נוספים.

דבר העורכות

חוברת זו של "בית מקרא" מוקדשת למחקרים מקוריים בנושא ספר דברים, התורמים להבהרת שאלות על אודות תוכנו, לשונו והרכבו הספרותי, וכן על מקומו בתהליך גיבוש ספרות התורה מצד אחד והיצירה הדו־טרונומיסטית מן הצד השני. המאמרים מציעים התבוננות פנורמית בסוגיות הנדונות בחלקים רחבים של הספר לצד התבוננות מפורטת ביחידות ספרותיות נבחרות. יש בהם שרואים את ספר דברים לעצמו, ואחרים שבוחנים את מקומו לאחור ולפנים בסדר ספרי המקרא. לקט המאמרים המוצע בזה כולל נקודות מבט חדשות ומעניינות בסוגיות שעדיין לא נאמרה בעניינן המלה האחרונה.

מאמרו של אלכסנדר רופא, הפותח חוברת זו, מבוסס על מאמרי עבר מאת המחבר על ספר דברים, ובו הוא עורך מבט־על על הממצאים, במטרה לחדד את ההבנות הנוגעות להגותו ולמסריו של הספר. בניתוח דיאכרוני של החוק והנאום בספר דברים עמל רופא על הפרדה בין הטקסטים הקדומים, שבהם השתמש העורך (העורכים), לבין התוספות והשינויים שהכניס מטעמו. בחינת אופיים של התוספות והשינויים שביצע ב'חומר המורשה' שהגיע לידינו, מובילה את רופא להבנה מחודשת ובהירה של מערך האמונות והדעות של בעל ספר דברים, שייחוד הפולחן היה בראש מעייניו.

כהמשך להתייחסותו של רופא לרבדי החוק הדברימי, אסנת ברתור מפעילה דווקא את הגישה הרטורית לחוק. ברתור מראה, כי המחוקק הדברימי אינו נוהג להציג את העובדות ואת הנסיבות בדרך 'יבשה', אלא ישנו שימוש רחב באמצעים רטוריים, דומים מאד לאלה הפועלים בסיפור, שמטרתם להשפיע על תודעת הקורא, ולשכנעו בתוקף החוקים הנמסרים, ולא פעם גם בצדקת העונשים הניתנים. מאמרה של ברתור כולל תובנות פסיכולוגיות המכניסות את הקורא לנבכי מחשבותיו של המחוקק, בשעה שניסח את סעיפי החוק. ספר דברים מפורסם הלא בסגנון המטיף והמשכנע שלו, אלא שכאן אנו עדים לתחבולות שכנוע לא רק בפתיחות, בסיומים ובסוגת הנאום, אלא גם בסעיפי החוק.

פרנק פולק מציע במאמרו ניתוח לשוני־תחבירי מקיף של ספר דברים, הממפה את הטקסטים המרכיבים את הספר ומתארכם באופן עצמאי ובלתי תלוי בשיקולי תוכן ועניין, שהוצעו עד הנה במסגרת הפרשנות הביקורתית־היסטורית. השיטה להערכה כרונולוגית של טקסטים, שפותחה ושוכללה על ידי פולק בעשורים האחרונים, מיושמת כאן לראשונה על ספר דברים בכללותו ומפתיחה ועד סיום. לפי שיטה זו הכרעות הסגנון והזמן של טקסטים מקראיים

דבר העורכות

נעשות בהסתמך על תדירותם של שלושה יסודות לשוניים-תחביריים בטקסט: פסוקיות עצמאיות קצרצרות, פסוקיות משועברות וצירופים שמניים. ניתוחו של פולק כולל מסקנות מאירות עיניים באשר לזמנם של רבדי ספר דברים, ובשאלת היחס בין התיארוך העצמאי המוצע במאמר לבין ההשקפה הרווחת במחקר הדיאכרוני.

בניתוח פנורמי של אזכורי נשים בספר דברים מנסה יעל שמש לברר האם הספר כולל טקסטים המשמיעים קול נשי אינדיבידואלי, האם משתקפת ממנו מערכת הערכים הפטריארכלית, או שמא הוא מגלה יחס הומאני ושוויוני כלפי הנשים הנזכרות בו? נשים במשפחה המקראית נתפסות על פי רוב כרכוש הבעל או האב, ולא פעם הן פשוט אינן נזכרות. האם ניתן למצוא בין החוק והנאום שבספר דברים קולות של התחשבות בנשים, ואם כן, מהו ההיקף של הקולות הללו ביחס ליתר הקולות הנשמעים בו מבין השיטין? מאמרה של שמש מציג הבחנות מעוררות מחשבה בנוגע ליחסו המורכב של ספר דברים לנשים ולמקומן בחברה הישראלית הקדומה.

ברוך שורץ מתמקד בהרכבם של הפרקים החותמים את ספר דברים. תחילה דן שורץ בהרכבו של דברים פרק לא, ואחרי כן הוא ממשיך לדיון בהרכבם הדיאכרוני של יתר פרקי הסיום של הספר (דברים לא – לד). ההבנה כי דברים פרק לא מורכב משני סיפורים נפרדים, שני מקורות שונים בהתאמה, ששולבו יחד, משמשת מפתח לחשיפת יתר התעודות בפרקים המסיימים את ספר דברים. סוף ספר דברים הוא גם הנקודה שבה מסתיימת התורה, ועל כן להבנת הרכב פרקי הסיום ותהליך התגבשותם, יש השלכות על ההבנה והפיצוח של תהליך גיבוש התורה בכללותה. האם מחבר/עורך התורה שינה את המקורות שהגיעו לידיו או שהוא קיבלם ללא התערבות? האם סופרי המקורות השונים פעלו כפי שיטתו של מחבר התורה? שורץ נותן במאמרו תשובות חד משמעיות ומנומקות על השאלות הללו.

מאמרו של גרשון גליל, שחותם את סדרת המאמרים העוסקים בספר דברים בחוברת נושאית זו, הוא למעשה פרק מתוך ספר בשפה האנגלית פרי עטו של המחבר, שעתיד לראות אור בקרוב. במאמר זה יוצא גליל מתחומי העיון הפנימי בספר דברים אל דיון בתפקידו של הספר במסגרת היצירה הספרותית שנכתבה אחריו, היא היצירה הדו־טרונומיסטית. לטענת גליל, הדו־טרונומיסט ייחס חשיבות רבה לעיצוב הספרותי של יצירתו, ובתוך כך הקדיש תשומת לב מיוחדת לפתיחות ולסיומים של יצירת העל ושל חטיבות המשנה המרכיבות

דבר העורכות

אותה. על פי תפיסתו של גליל, הבוחר את אחד הכיוונים המשמשים במחקר, היצירה הדויטרונמיסטית נתחברה בגלות, וכדי לטעת תקווה בליבות הגולים, ביקש מחברה לסיים את היצירה בנימה חיובית. על כן, לא ספרי מלכים חותמים את היצירה הדויטרונמיסטית, כפי התפיסה הרווחת במחקר, אלא ספר ירמיה.

לסיום, אנחנו מודות לחוקרות ולחוקרים שתרמו את פירות מחקריהם לחוברת הנושאית הזאת של "בית מקרא". אנחנו תקווה שהקוראות והקוראים ימצאו בה זוויות הסתכלות חדשות ומפרות על ספר דברים, וכי הקריאה במאמרים תהיה מחכימה ומהנה.

בהופעת חוברת א (תשפ"ב), "בית מקרא" מציין 65 שנה לקיומו הרצוף והסדור. ברכות מאלופות לכל העושים במלאכה – עורכי כתב העת וחברי המערכת לדורותיהם, אנשי "מוסד ביאליק" המופקדים על הפקת החוברת והוצאתה לאור בחמש־עשרה השנים האחרונות, כותבי וכותבות המאמרים, הקריינים והקרייניות שחיוו דעתם ותרמו לשיפורם של המאמרים המפורסמים, וציבור הקוראים והקוראות אוהבי התנ"ך ולומדיו. נאחל לכולנו המשך עשייה מחקרית פורייה ומרתקת לשנים רבות נוספות, ויתקיים בנו "עץ חיים היא למחזיקים בה, ותמכיה מאשר (מש' ג 18).

טליה סוצקובר, עורכת החוברת   דלית רום־שילוני, עורכת "בית מקרא"